

Пропозиції
до проекту Постанови Верховної Ради України
«Про визнання геноциду черкеського народу,
вчиненого російською імперією»
*(реєстр. № 9290 від 11.05.2023)**

Метою проекту Постанови Верховної Ради України «Про визнання геноциду черкеського народу, вчиненого російською імперією» (реєстр. № 9290 від 11.05.2023 р.) (далі – проект Постанови)¹, відповідно до пояснювальної записки, визначено підтримку «поневолеваних росією народів у їхньому прагненні шанувати свої мову, традиції та історію, відстояти свою ідентичність і право на вільний розвиток».

Вважаємо за доцільне висловити такі міркування та пропозиції щодо обґрунтування історичних і правових підстав ухвалення Верховною Радою України цього акта. Передусім зазначимо про наявність положень, якими обґрунтовується потреба означеного рішення, як у проекті Постанови, так і в Пояснювальній записці до нього (у проекті Постанови їх викладено у стислому вигляді, а в Пояснювальній записці – доволі розлого та з наведенням історичної й правової аргументації). У контексті аргументації на користь трактування дій військових частин Російської імператорської армії під час збройного конфлікту між Російською імперією та державними утвореннями населення Північного Кавказу (далі – дій Російської імператорської армії) як геноциду черкеського народу, на нашу думку, не є доречним посилання на «Конвенцію про закони та звичаї війни на суходолі» 1907 року² (далі – Конвенція 1907 р.) з огляду на таке. Геноцид і воєнний злочин, як і злочин проти людяності та злочин агресії, належать до міжнародно-правових злочинів. Об'єктом геноциду, згідно з Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року³ (далі – Конвенція 1948 р.), є безпека щодо існування національних, етнічних, расових та релігійних груп. Відповідно, потерпілими від цього злочину можуть бути тільки члени національної, етнічної, расової чи релігійної групи, на знищення якої спрямовано діяння винних осіб. Разом із тим, воєнний злочин включає дії, що направлені проти життя і здоров'я, масові вбивства, захоплення заручників, колективні покарання, грабежі та низку інших дій, незалежно від національної, етнічної, расової чи релігійної приналежності осіб. Отже, для обґрунтування визнання дій Російської імператорської армії саме геноцидом черкеського народу, а не воєнним злочином, слід спиратися на той міжнародно-правовий акт, який містить дефініцію відповідного злочину, тобто на Конвенцію 1948 р.

Водночас, на нашу думку, для підсилення правового обґрунтування позиції авторів проекту Постанови доцільно включити до його тексту положення, яке,

¹ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41894>

² IV КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

³ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf

згідно з Конвенцією 1948 р., містило би ознаки злочину геноциду. Тому абзац третій проекту Постанови пропонуємо викласти у такій редакції: «враховуючи, що Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього криміналізує низку наступних дій, які вчинено з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу: вбивство членів групи, заподіяння тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам групи, умисне створення групі умов життя, розрахованих на її повне або часткове фізичне знищення, застосування заходів, спрямованих на запобігання народжуваності в групі, примусове переміщення дітей групи до іншої групи;».

Маємо зазначити, що посилання у проекті Постанови на Постанову Парламенту Грузії від 01.07.2011 р. № 4989 «Про увічнення пам'яті жертв геноциду, вчиненого Російською імперією проти черкеського народу»⁴, Постанову Верховної Ради Кабардино-Балкарії від 07.02.1992 року № 977-ХІІ-В «Про засудження геноциду адигів (черкесів) під час російсько-кавказької війни» є аргументами щодо існування прецедентів визнання дій Російської імператорської армії геноцидом черкеського народу. Такий підхід цілком відповідає логіці його правового обґрунтування. Водночас, на нашу думку, потребує додаткової аргументації доцільність наявного у проекті Постанови посилання на Декларацію Верховної Ради СРСР від 14.11.1989 року № 772-І «Про визнання незаконними та злочинними репресивних актів проти народів, які зазнали насильницького переселення, та забезпечення їхніх прав».

Окрім цього, на наш погляд, у пояснювальній записці доречно навести приклади визнання геноцидом дій, що завдають шкоди безпеці певного народу, які мали місце до ухвалення Конвенції 1948 р. Станом на 2023 рік уряди та парламенти понад 30 держав, зокрема Канади, Франції, Німеччини, Італії, Мексики, РФ, США, офіційно визнали геноцид вірмен⁵. Європейський Парламент оголосив 24 квітня європейським Днем пам'яті жертв геноциду вірмен в Османській імперії⁶. Станом на березень 2023 року Голодомор визнали геноцидом парламенти 25 держав: Австралії, Бельгії, Болгарії, Велика Британія, Грузії, Еквадору, Естонії, Ісландії, Канади, Колумбії, Латвії, Литви, Мексики, Молдови, Німеччини, Парагваю, Перу, Польщі, Португалії, Румунії, США, Словенія, Угорщини, Франції та Чехії.

Положення проекту Постанови, які викладені в абзацах третьому та четвертому⁷, що становлять обґрунтування історичних підстав її ухвалення,

⁴ რუსეთის იმპერიის მიერ ჩერქეზი ხალხის მიმართ განხორციელებული გენოციდის მსხვერპლთა სლოგნის უკვდავყოფის შესახებ. 01/07/2011. 4989-რს. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1401181?publication=0>.

⁵ Див., наприклад: Countries that Recognize the Armenian Genocide. URL: https://www.armenian-genocide.org/current_category.7/affirmation_list.html. Loi n° 2001-70 du 29 janvier 2001 relative à la reconnaissance du génocide arménien de 1915. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000403928/>.

⁶ Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. URL: <https://dessa.gov.ua/1915-2023-den-pam-iati-zhertv-henotsydu-vmen/>.

⁷ Цит: «враховуючи, що етнічна чистка черкеських територій під час російсько-кавказької війни 1763–1864 років, внаслідок якої було фізично знищено або вигнано з батьківщини більше 90 відсотків черкесів, була низкою задалегідь запланованих і жорстоко здійснених дій з наміром пригнобити черкеський народ, придушити його національну ідентичність, умисне створити цій етнічній групі умови життя, спрямовані на її повне або часткове фізичне знищення; беручи до уваги свідчення багатьох офіційних документів, у яких підтверджено злочинні дії російських підрозділів під час кавказької війни, якими штучно влаштовувалися голодування та епідемії серед мирного населення з метою фізичного знищення черкесів;». URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcjplegfindmkaj/https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1770426>.

потребують належної аргументації/підтвердження в пояснювальній записці. На наш погляд, слід навести декілька прикладів, принаймні загальновідомих, наукових публікацій та офіційних документів, що підтверджують наявність у діях Російської імператорської армії ознак геноциду, які сформульовано у Конвенції 1948 р. Наприклад, статистику щодо зменшення на 94–97 % чисельності черкесів під час збройного конфлікту 1858–1867 років внаслідок загибелі та депортації, а також численні фактологічні дані наведено у роботі Волтера Річмонда «Геноцид черкесів», до сфери наукових інтересів якого відноситься, зокрема, історія Кавказу⁸. Варті уваги й інші публікації, де викладено результати досліджень геноциду черкеського народу⁹. Для отримання додаткової інформації щодо документів органів державної влади Російської імперії періоду війни на Північному Кавказі доцільно, на нашу думку, звернутися до українських науковців-істориків, які досліджували відповідний історичний проміжок часу й опрацьовували тогочасні документальні джерела.

У проектах парламентських актів такого змісту варто, на нашу думку, використовувати усталену термінологію, яку вироблено правознавством, зокрема історико-правовою наукою, задля позначення російської держави на сучасному та інших історичних етапах її розвитку, складових її системи органів влади тощо. Натомість у тексті проекту Постанови застосовуються словосполучення та вислови, які, на нашу думку, з огляду на означене, не є коректними. Наприклад, для характеристики геноциду черкеського народу: «вигнано з батьківщини», «жорстоко здійснених дій з наміром пригнобити черкеський народ, придушити його національну ідентичність»; для позначення Російської імператорської армії: «російські підрозділи»; сучасної російської держави: «московський режим», її політики мобілізації населення: примусове рекрутування «черкеського та інших поневолених народів для їх використання у якості «гарматного м'яса» у війні з Україною».

Окрім цього, у тексті проекту Постанови подекуди вживаються терміни, які не відповідають критеріям юридичного терміну, під яким розуміється слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення (дефініцію) у юридичній літературі (законодавчих актах, юридичних словниках, науково-правових працях)¹⁰, наприклад: «правлячий режим» та «відбілювання» у фразі про «відбілювання нинішнім керівництвом росії злочинів правлячих режимів».

⁸ Richmond, Walter *The Circassian Genocide*. Rutgers University Press, 2013. 218 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=LHlwZwpA70cC&pg=PA1&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false. Sarah A. S. Isla Rosser-Owen. The First 'Circassian Exodus' to the Ottoman Empire (1858-1867), and the Ottoman Response, Based on the Accounts of Contemporary British Observers. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.circassianworld.com/pdf/Isla_Thesis.pdf. S. 154.

⁹ Williams B. G. *Inferno in Chechnya: the Russian-Chechen Wars, the Al Qaeda Myth, and the Boston Marathon Bombings*. Lebanon, NH: University Press of New England, 2015. 218 p. (Genocide, Political Violence, Human Rights). Justin McCarthy. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*. - Princeton: The Darwin Press, 1995. P. 33-35. Robert Geraci. *Genocidal Impulses and Fantasies in Imperial Russia // Empire, Colony, Genocide : Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History / Ed. by A. Dirk Moses*. New York - Oxford: Berghahn Books, 2008. P. 343–371.

¹⁰ Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3a35a1ce-87c6-41d2-8cb9-708795424cb0/content>.

Також, на нашу думку, у проекті Постанови надано не зовсім коректний переклад назви Постанови Верховної Ради Кабардино-Балкарії від 07.02.1992 року № 977 «Про обурливий факт геноциду адигейців (черкесів) під час російсько-кавказької війни». Означений документ, що є доступним у публічному просторі російською мовою, має назву «Об осуждении геноцида адыгов (черкесов) в годы Русско-Кавказской войны»¹¹.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*

¹¹ Верховный Совет Кабардино-Балкарской ССР. Постановление от 7 февраля 1992 г. N 977-ХІІ-В «Об осуждении геноцида адыгов (черкесов) в годы Русско-Кавказской войны».